

انتشارات توس
۱۳۹۵

مقالات تقی زاده

جلد هشتم

تقی زاده در مجلس

نطق‌های مجلس شورا (دوره‌های اول، دوم، پنجم و ششم)

به کوشش: مصطفی نوری - رضا آذری شهرضایی

زیر نظر ایرج افشار

سرشناسه : تقی‌زاده، حسن، ۱۲۵۷ - ۱۳۴۸.
 عنوان و نام پدیدآور : مقالات تقی‌زاده / زیر نظر ایرج افشار.
 مشخصات نشر : تهران: توس، ۱۳۸۵.
 مشخصات ظاهری : ۲۲ ج. مصور، عکس.
 شابک : (دوره): ISBN 978-964-315-669-5 ج. ۸: 978-964-315-645-9
 وضعیت فهرست‌نویسی: فهرست‌نویسی قبلی
 پادداشت : ج. ۹ (چاپ اول: ۱۳۹۰) (قیما).
 مندرجات : ج. ۱. مشروطیت. - ج. ۸ تقی‌زاده در مجلس: نطق‌های مجلس شورا (دوره‌های اول، دوم، پنجم و ششم). - ج. ۹. تقی‌زاده در مجلس: نطق‌های مجلس شورا (دوره‌های هفتم، هشتم و نهم) در مقام‌های وزارت طرق، مالیه.
 موضوع : مقاله‌های فارسی -- قرن ۱۴
 شناسه افزوده : افشار، ایرج، ۱۳۰۴ -
 رده‌بندی کنگره : PIR ۹۹۴/۹۶۴م ۱۳۸۴
 رده‌بندی دیویی : ۸۵۴/۶۲
 شماره کتابشناسی ملی : ۱۵۹۵۶-۸۴م

انتشارات توس

مقالات تقی‌زاده (جلد هشتم)

نطق‌های مجلس شورا (دوره‌های اول، دوم، پنجم و ششم)

سید حسن تقی‌زاده

زیر نظر ایرج افشار

نسخه‌پردازی و نمونه‌خوانی:

مصطفی نوری و رضا آذری شهرضایی

چاپ اول: ۱۳۹۰

شمارگان: ۲۲۰۰ نسخه

حروفچینی: گنجینه

لیتوگرافی: پیچاز

چاپخانه: حیدری

شابک جلد هشتم: ۹۷۸-۹۶۴-۳۱۵-۶۴۵-۹ ISBN 978-964-315-645-9

شابک دوره ۲۲ جلدی: ۹۷۸-۹۶۴-۳۱۵-۶۶۹-۵ ISBN 978-964-315-669-5

کلیه حقوق چاپ و انتشار این اثر - به هر صورت - محفوظ و مخصوص انتشارات توس است.

فروشگاه: تهران، خیابان انقلاب، اول خیابان دانشگاه، پلاک ۱۷۸ - تلفن: ۶۶۴۶۱۰۰۷، فکس: ۶۶۹۷۰۶۷۷

دفتر مرکزی: تهران، خیابان انقلاب، خ دانشگاه بن، پست پورجوادى شماره ۵ - تلفن: ۶۶۴۹۱۴۴۵-۷

نشانی اینترنتی: www.toospub.com پست الکترونیک: info@toospub.com

قیمت:

۱۵۰۰۰ تومان

فهرست مندرجات

۷	یادداشت ایرج افشار
	مقدمه: مصطفی نوری
۹	بخش اول - مجلس شورای ملی دوره اول
۱۱	مجلس شورای ملی دوره اول (نماینده تبریز)
۲۰۷	بخش دوم - مجلس شورای ملی دوره دوم
۲۰۹	مجلس شورای ملی دوره دوم (نماینده تبریز)
۳۰۳	بخش سوم - مجلس شورای ملی دوره پنجم
۳۰۵	مجلس شورای ملی دوره پنجم (نماینده تهران)
۳۵۹	بخش چهارم - مجلس شورای ملی دوره ششم
۳۶۱	مجلس شورای ملی دوره ششم (نماینده تهران)

یادداشت

جلدهای هشتم و نهم و دهم از مجموعه مقالات تقی‌زاده به‌نطق‌های او اختصاص دارد که در مجلس‌های شورای ملی و سنا خواه به‌عنوان نماینده و خواه وزیر و بالاخره رئیس مجلس سنا ایراد کرده است و برای نخستین بار به‌چاپ می‌رسد.

این نطق‌ها جنبه‌های مختلف انقلابی، انتقادی، اصلاحی، روشنفکری، اجرایی، قانون‌گذاری و اداری دارد. در مجلس‌های اول و دوم او نماینده برگزیده مردم بود با روحیه‌ای که می‌بایست شدیداً مدافع مشروطیت باشد، جمعاً سیصد صفحه از این مجموعه مخصوص آن موضع و مرتبت است.

او در دوره‌های سوم و چهارم باز به‌نماینده‌گی انتخاب شد ولی چون در اروپا جنگ جهانی دوم رخ داده بود و وی در آلمان مسئولیت کمیته ملیون ایرانی را در عهده داشت به‌ایران نیامد و در مجلس شرکت نداشت. اما در دوره‌های پنجم و ششم نماینده مجلس بود و گاه به‌گاه نظرهای انتقادی یا اصلاحی می‌گفت. مخصوصاً در جریان تغییر قانون اساسی به‌منظور تغییر سلطنت از قاجار به‌پهلوی مخالفت منطقی و شدید کرد. سخنان او در این دو دوره دوستان و بیست و بیست صفحه از این مجلدات را برگرفته است.

در دوره‌های هفتم، هشتم و نهم به‌مناسبت آنکه در رده وزراء قرار گرفته بود (وزیر طرق و شوارع و بعد وزیر مالیه) سخنانش جنبه دفاعی از امور اجرایی کشور داشت مخصوصاً نسبت به‌لواجی که در مجلس مطرح می‌شد و او می‌بایست جوابگو باشد. می‌دانیم که قضیه قرارداد نفت از اهم آن مسائل می‌بود. صفحات اختصاص یافته به‌این مباحث بالغ بر پانصد و پنجاه صفحه شده است.

پس از آن تقی‌زاده با سمت سفیر ایران به‌پاریس رفت و تا پایان جنگ جهانی دوم در اروپا (فرانسه - آلمان - انگلیس) بود. در میان این دوران چون واقعه سوم شهریور ۱۳۲۰ پیش آمد و رضاشاه از کشور رفت دوره مغضوبیت تقی‌زاده پایان گرفت. پس نابرده از سوی دولت به‌وزیرمختاری در انگلیس و سپس سفیری در انگلیس منصوب شد تا اینکه در انتخابات دوره پانزدهم مجلس از تبریز به‌نماینده‌گی انتخاب شد و مختارانه به‌ایران بازگشت و در مجلس پانزدهم شرکت کرد. سخنان متعدد دلسوزانه‌ای که حاصل تجربه‌های گذشته و تعمق در وضع پیشرفت‌های کشورهای اروپایی بود مخصوصاً در مورد آذربایجان و اصلاح امور آن ایالت ایراد کرد و در پاسخ سخنان دکتر محمد مصدق که در مجلس چهاردهم ایراد کرده بود و پرخاش‌های عباس اسکندری در مجلس پانزدهم راجع به‌جریان قرارداد نفت نطقی ایراد کرد که بعدها در دولت دکتر مصدق مورد استناد در شورای امنیت قرار گرفت و از جمله اصطلاح «آلت فعل» که تقی‌زاده در سخنرانی خود به‌کار برده بود جنبه حقوقی و استنادی پیدا کرد و به‌آن گفته توسل

جسته شد و مؤثر افتاد. البته معاندین هم آن اصطلاح را وسیله طعنه و ملعبه سیاست بازی قرار دادند. مقدار دویست صفحه از این سه جلد خاص نطق‌های دوره پانزدهم است. پس از آن که مجلس سنا در ایران طبق قانون اساسی در ۲۰ بهمن ۱۳۲۸ تشکیل شد و تقی‌زاده جزو نمایندگان انتخابی آن بود در این مجلس با سمت ریاست سهم برتر و شاخص یافت و قدرت مدیریت و بینش خاص خود را در موارد معین نشان داد، از جمله موردی است در دولت حسین علاء که به‌اسدالله علم وزیر کشور اجازه صحبت نداد. این موضوع به‌درستی در مذاکرات رسمی آورده نمی‌شود ولی در «زندگی طوفانی» (صفحه ۳۱۳) بدان اشارت رفته است. تقی‌زاده مدت نزدیک به هفت سال در مقام ریاست مجلس سنا برقرار بود و در ۲۶ فروردین ۱۳۳۶ از آن سمت استعفا داد. چون طبعاً پیر شده بود و یارایی و توانایی برخورد با حوادث و جریان‌های خلاف میل را نداشت. نمونه‌اش برخورد با قانونی بود که برای معافیت افسران از پرداخت حقوق گمرکی بود.

موقعی که خواستم متن نطق‌های تقی‌زاده از مجموعه مذاکرات مجلس‌ها استخراج شود دست همکاری به‌سوی عزیزم کاوه بیات دراز کردم. ایشان آقای رضا آذرشهرضایی را که جریان‌های سیاسی این دوره‌ها مورد علاقه‌اش بود معرفی کرد. آقای آذری با علاقه‌مندی از روی مذاکرات متن نطق‌های بلند و کوتاه و حتی پاسخ‌گویی‌های تقی‌زاده به‌دیگران را انتخاب کرد و از سراسر آنها فتوکپی گرفت و به‌حروف چینی سپرد و یک بار غلط‌گیری آنها را انجام داد که عازم گذراندن دوره تحصیلات دکتری تاریخ شد و گذارش به‌هند افتاد.

پس کاوه آقای مصطفی نوری را معرفی فرمود که کار نیمه مانده را به‌پایان برساند. از ایشان درخواست شد همراه غلط‌گیری‌ها، برای سهولت مراجعه خوانندگان و دانستن اینکه هر بندی از نطق‌ها مربوط به‌چه موضوعی است عنوان‌های مناسب برای هرکوشه از گفته‌ها برگزیند و آن عناوین را میان بندها بیاورد. خوشبختانه این تمهید به‌طوری که مشهود است گویای منظور خواهد بود. جز این باز برای آنکه مراجعه‌کنندگان آسانتر و ریزتر به‌محدرجات دست بیابند فهرستی کلیدواژه‌ای هم به‌خواهش من فراهم ساخته است که در پایان هر جلد به‌چاپ رسیده، زیرا اصطلاحات هر دوره مخصوص آن دوره بوده است و درست نبود که به‌هم و درهم آمیخته می‌شد.

از عزیزم کاوه و دوستان فاضل تازه‌یاب خوش‌ذوق و کارآمد خود آقایان آذری شهرضایی و مصطفی نوری بسیار سپاسگزارم که در این کار فراخ دامن یاری پایداری انجام دادند. بخشی از تاریخ زندگی یک مرد شاخص را ماندگار کردند. از روی این سخنان است که بهتر می‌توان به‌حقیقت رسید و براندیشه‌های ملی و سیاسی تقی‌زاده دست یافت.

ایرج افشار

تهران - بیست و نهم مرداد ۱۳۸۹

بی‌گمان، سیدحسن تقی‌زاده از رجال برجسته عصر مشروطه و نیز دوران سلطنت خاندان پهلوی به‌شمار می‌رود که در چند مرحله از زندگی خود نقش اساسی در تحولات تاریخ معاصر ایران ایفا کرد. چو بگذریم از جنبه‌های فرهنگی و علمی، از نقطه‌نظر سیاسی زندگانی وی مسائل پراهمیت و گاه مناقشه‌برانگیزی را در بردارد؛ نطق‌ها و اظهاراتش در ادوار مختلف مجلس شورای ملی و مجلس سنا که محتوای اصلی این مجموعه را در سه مجلد تشکیل می‌دهند نیز از این مقوله جدا نیستند.

مجموعه پیش رو که به‌پیشنهاد و نظارت استاد ایرج افشار به‌انجام رسیده است در جلد اول به‌نطق‌ها و بیانات تقی‌زاده در دوره‌های اول، دوم، پنجم و ششم مجلس شورای ملی اختصاص دارد. اظهارات وی به‌عنوان وزیر در دوره‌های هفتم، هشتم و نهم مجلس شورا، محتوای جلد دوم این مجموعه را در بر می‌گیرد و جلد سوم مربوط به‌نماینده‌گی او در دوره پانزدهم مجلس شورا و سپس عضویت انتخابی مجلس سنا و ریاست برآن مجلس می‌شود.

مجلس اول

با پیروزی انقلاب مشروطه و تشکیل مجلس شورای ملی، تقی‌زاده رهسپار تهران

شد و در اواسط شوال ۱۳۲۴ق تلگرافی از تبریز به دستش رسید که به وکالت تبریز انتخاب شده است. در نتیجه به عنوان نماینده در مجلس حاضر شد. او پس از هفت جلسه سکوت، نطق‌های پرشوری ایراد کرد که به دلیل توجه به مسائل اجتماعی مورد توجه مردم قرار گرفت. نخستین اظهارات تقی‌زاده عموماً به مسائلی اختصاص دارد که طرح و بحث آن‌ها برای استقرار مشروطیت و شکل‌گیری مجلس نوپا ضرورتی عاجل داشت. علاوه بر آن مباحث پایه‌ای، به نکاتی چون تعیین مجازات برای مأموران رشوه‌گیر دولتی، لزوم تعیین وظایف ادارات و نحوه اخذ مالیات در نظام مشروطه که آن‌ها را می‌توان مباحثی از متعمق قانون اساسی دانست پرداخت. در واقع اصلاح امور مالیه و سازماندهی مالیات همواره از دغدغه‌های اصلی وی در مجلس اول به شمار می‌رود.

محاکمه آصف‌الدوله و سالار مخم به دلیل ماجرای اسارت دختران قوچان به وسیله ترکمن‌ها از مواردی به حساب می‌آید که تقی‌زاده در آن نقش اساسی داشت. از طرف دیگر رسیدگی به ناآرامی آذربایجان و تمهیداتی برای مقابله با اقدامات رحیم‌خان، به واسطه قبول وکالت مردم آن سامان از وظایف او قلمداد می‌شد. مسأله سانسور و توقیف تلگرافات مردم در واپسین روزهای مجلس اول از آخرین مواردی است که تقی‌زاده در آن باره صحبت و به آن اعتراض کرد.

در پی پیشامد استبداد صغیر که با گشایش آتش توپخانه بر مجلس به فرمان محمدعلی شاه آغاز شد، تقی‌زاده نیز به همراه عده‌ای از جمله علی اکبر دهخدا به سفارت بریتانیا پناه بردند. اندکی بعد، از ایران تبعید شد و دوره تبعید خود را در قفقاز، پاریس و لندن گذراند. وی به دعوت ادوارد براون برای همکاری با او به کمبریج رفت اما در زمانی که تبریز در برابر استبداد محمدعلی شاه مقاومت می‌کرد، تصمیم بر مراجعت به ایران گرفت و چندی بعد وارد تبریز شد.

مجلس دوم

اندکی پس از فتح تهران به وسیله مشروطه‌خواهان انتخابات مجلس دوم آغاز شد و تقی‌زاده از تبریز انتخاب شد. از نخستین لوایحی که او به طور مفصل راجع به آن اظهار نظر کرد لایحه ضرب سکه نقره بود. همچنین تلاش وی برای قانونمند کردن لایحه

استخدام مستشاران خارجی شایان توجه است. در این دوره نیز نحوه مالیات و چگونگی تنظیم بودجه از دغدغه‌های اساسی تقی‌زاده محسوب می‌شود. علاوه بر این او به شدت از بی‌نظمی ادارات و سوء رفتار قزاق‌ها انتقاد می‌کرد و نیز به حضور نظامی روس‌ها در ایران.

در ربیع‌الثانی ۱۳۲۸ق وکیل تبریز در جلسات پایانی حضور خود در مجلس دوم اگرچه اصولاً با توسعه سواد همراهی داشت ولی با لایحه اجباری کردن تعلیم و تربیت به شدت مخالفت کرد و آن را موجب به بند کشیده شدن استعدادهای طبیعی نسل نو قلمداد کرد. به‌طور کلی در نطق‌های تقی‌زاده در مجلس اول و دوم، تأکید اصلی او همواره بر نظام‌مند کردن امور مملکتی و قانون‌مداری دستگاه دولتی قرار داشت. دوره کوتاه وکالت او در مجلس دوم با ماجرای قتل آقا سید عبدالله بهبهانی و اجازه رسمی که از مجلس گرفت، به پایان رسید و برای بار دوم از ایران به عثمانی رفت.

مجلس پنجم

تقی‌زاده پس از خروج از ایران نزدیک به چهارده سال در عثمانی، اروپا و آمریکا ماند؛ نقشی اساسی که در مبارزه با روس و انگلیس در خلال جنگ اول جهانی به‌عنوان ریاست کمیته ملیون ایرانی در برلین برعهده داشت از فعالیت‌های اصلی وی در این دوره است؛ انتشار روزنامه کاوه نیز از یادگارهای این سال‌های زندگی می‌باشد. تقی‌زاده پس از دوره‌ای کوتاه که برای عقد یک قرارداد تجاری میان ایران و شوروی روانه مسکو شد، به دلیل آنکه در دوره پنجم مجلس به وکالت انتخاب شده بود به ایران آمد و متعاقب آن، جریان تغییر سلطنت از قاجار به پهلوی روی داد. کوشش برای نظم بخشیدن به بودجه مملکتی و مالیات موضوع آغازین نطق‌های او در مجلس پنجم می‌باشد. نکته قابل توجه آن که از دیدگاه تقی‌زاده معارف اساس ترقی جامعه به شمار می‌رفت و اختصاص بودجه مکفی به این امر از ضروریاتی بود که در تصویب بودجه باید به آن توجه می‌شد. علاوه بر آن وی به راه‌سازی، کاستن عوارض راه، توجه به بهداشت جامعه و به‌طور کلی اصلاحات مالی مملکت توجه شایان داشت. در اواخر سال ۱۳۰۳ بحث جایگزینی تاریخ شمسی به جای تاریخ قمری مطرح شد و تقی‌زاده درباره تبیین تاریخ شمسی و

جزئیات آن نطق‌های مفصلی جهت تفهیم و لزوم این جایگزینی برای نمایندگان و مردم ایراد کرد و موجب برقراری تاریخ شمسی شد.

برجسته‌ترین اقدام تقی‌زاده در مجلس پنجم مخالفت او با تغییر سلطنت بود. هنگامی که با پیگیری سردار سپه طرحی مبنی بر خلع قاجار به سلطنت به وسیله نمایندگان به مجلس پیشنهاد شد، وی در نطقی مهم در نهم آبان ۱۳۰۴ شمسی تأکید کرد که تغییر سلطنت با قانون اساسی و صلاح مملکت مطابقت ندارد. خود او در خاطراتش در این باره می‌نویسد:

«... مخالفین جدی این کار منحصر به پنج شش نفر شده بود که عبارت بود از مستوفی‌الممالک، مشیرالدوله و میرزا حسین خان علاء و مصدق السلطنه و من و مدرس. دولت‌آبادی هم کم و بیش ظاهراً با ما همراهی می‌کرد... عاقبت در همان روز نهم آبان آن طرح در مجلس مطرح شد و ما چند نفر در مخالفت با آن حرف زدیم. قبل از همه اول کسی که نطق کرد من بودم و پس از نطق کردن برخلاف طرح، از مجلس خارج شده و بیرون رفتم» (زندگی طوفانی، ص ۱۹۹)

پس از نزدیک به دو ماه غیبت، تقی‌زاده به مجلس بازگشت و راجع به مخاطرات سرمایه‌گذاری بی‌حد و حساب خارجی‌ها و در نتیجه احتمال تحکیم نفوذ اقتصادی آنها هشدار داد و از مجلس خواست براین امر نظارت کند. علاوه بر آن به افزایش بی‌محل بودجه اعتراض کرد و خواستار تخصیص بودجه به اصلاحات ضروری خصوصاً به معارف شد.

مجلس ششم

تقی‌زاده با چهار هزار و چهارصد و دوازده رأی که در تهران به او داده شد به مجلس ششم راه یافت. در این دوره مسأله اعزام محصل به‌خارج برای فراگیری برخی فنون به‌ویژه دانش مربوط به احداث و اداره راه‌آهن مطرح بود و نخستین نطق‌های وی به این ماجرا اختصاص دارد. نطق تقی‌زاده راجع به بدهی‌های دولت و قرضه‌های خارجی نیز قابل تأمل است و همچنین مخالفت با اوضاع استخدامی بی‌حساب و بعضاً غیرضروری در دستگاه‌های دولتی.

با پایان یافتن قرارداد آرتور میلسپو رئیس کل مالیه، ماجرای تعیین تکلیف مستشاران آمریکایی در مجلس مطرح شد. تقی‌زاده در نطق مفصلی از اقدامات پنج ساله میلسپو برای اصلاح امور مالی مملکت قدردانی کرد و تلاش فراوانی برای تمدید قراردادش انجام داد. وی میلسپو و شوستر را در زمره افرادی به حساب آورد که به ایران خدمات شایانی انجام داده‌اند. اما قرارداد میلسپو به وسیله مجلس ملغی و او از ایران خارج شد. علاوه بر قرارداد شیلات با روسیه و انتقاد از تأخیر در امر اعزام محصل به خارج، نطق‌های تقی‌زاده هنگام تصویب بودجه سال ۱۳۰۷ مبنی بر نظم بخشیدن به امور بودجه و نحوه تخصیص اعتبار، بسیار با اهمیت است. تأکید او همچون ادوار گذشته به صرف بودجه مملکتی در کارهای اساسی و ضروری بود و احتراز از مخارج بیهوده. در بحث لایحه انحصار تریاک او بر محدود کردن کشت تریاک و دخالت دولت بر خرید و فروش آن تأکید داشت.

به طور خلاصه می‌توان اظهار داشت که تقی‌زاده در این چهار دوره مجلس شورای ملی بیش از هر چیز برای مسائلی چون اوضاع بودجه و مالیات، اختصاص بودجه به امور ضروری چون تعلیم و تربیت و رسیدگی به اوضاع اجتماعی اهمیت قائل بود و بر آنها اصرار می‌کرد.

دوران وزارت

در سال‌های میانی سلطنت رضاشاه، تقی‌زاده شش ماه وزارت طرق و پس از آن نزدیک به سه سال وزارت مالیه را برعهده گرفت. در مجلس هفتم وی ابتدا در خرداد ۱۳۰۹ به عنوان وزیر طرق و شوارع حضور پیدا کرد و طبیعتاً لوایحی که به مجلس ارائه می‌داد مربوط به آن وزارت‌خانه بود که از جمله آنها کمک مالی به محصلین فنون راه‌آهن در آلمان، ساخت راه تهران - شمشک و استخدام مهندس بلژیکی برای راه‌آهن می‌باشد. پس از چندی در مرداد همان سال با عنوان وزیر مالیه در مجلس هفتم و سپس با همین سمت در مجلس هشتم و نهم حضور یافت. در مجلس هفتم علاوه بر لایحه مربوط به تخت قاپو کردن لرها و اسکان عده‌ای از آنان در خراسان، اصلاح قانون مالیات و سرو سامان دادن به چگونگی اخذ آن از عمده‌ترین لوایحی است که وزیر مالیه به مجلس برد.

در مجلس هشتم لایحه عمرانی لرستان در راستای سیاست تخت قاپو کردن عشایر به مجلس ارائه شد. لوایح مربوط به ضرب سکه، تجدید قرارداد مستشاران خارجی اداره کل محاسبات، خالصجات انتقالی و اصلاح قوانین مربوط به انحصار تریاک و دخانیات، بودجه و مالیات از دیگر لوایح وزیر مالیه بود. الغاء رسمی قرارداد داری در دهم آذر ۱۳۱۱ از سوی تقی‌زاده به مجلس اعلام شد.

توضیح راجع به بودجه سال ۱۳۱۲ و چگونگی تخصیص آن به امور مهم مملکتی دلیل عمده حضور تقی‌زاده به عنوان وزیر مالیه در مجلس نهم به شمار می‌رود. او در چند جلسه نطق‌های مفصلی راجع به ابعاد مختلف بودجه ایراد کرد و به سوالات نمایندگان راجع به مواد منتهی بودجه سال ۱۳۱۲ پاسخ داد. با توجه به اینکه ماجرای سیاسی و ملی لغو قرارداد پیشین نفت و امضاء صورت جدیدی از آن در دوره وزارت مالیه وی، از مهمترین نکاتی است که درباره زندگی طوفانی او مورد بحث بوده است، توضیحات او راجع به منافع حاصل از قرارداد نفت داری در خلال سال‌های ۱۹۲۵ تا ۱۹۳۱ و اظهاراتی از این دست قابل ملاحظه است.

تقی‌زاده پس از برکناری از وزارت مالیه در شهریور ۱۳۱۲، وزیرمختار ایران در پاریس شد اما پس از مدتی به مناسبت اینکه نتوانست جلوی انتشار مطالبی را در روزنامه‌های فرانسوی بگیرد که باب طبع رضاشاه نبود، به خدمت او پایان داده شد. او سال‌های بعد را در حالتی مغضوب‌گونه و به سختی در اروپا گذراند و از راه تدریس امرار معاش می‌کرد اما بعد از فروپاشی حکومت رضاشاه، نخست به سفارت ایران در انگلستان منصوب شد و بعد از انتخاب به عنوان وکیل آذربایجان در مجلس پانزدهم به ایران بازگشت.

مجلس پانزدهم

نخستین نطق‌های تقی‌زاده در مجلس پانزدهم که در آبان و آذر ۱۳۲۶ پس از سال‌ها تجربه حضور در عرصه سیاست و فرهنگ ایراد شد از اهمیت چشمگیری برخوردار است. او در این نطق‌ها اصل‌الاصول مرام سیاست را حفظ منافع طبقه فقیر اعلام کرد و مالیات را وسیله‌ای برای انجام امور ضروری اجتماعی و نه مصارف نابجا، در همین

زمینه تقی‌زاده از گسترش بی‌حد و حصر دستگاه دولت و تحمیل مالیات بر مردم از طرق مختلف که باعث ایجاد فاصله طبقاتی می‌شد انتقاد کرد و به‌طور مفصل اوضاع اجتماعی ایران در دهه بیست را مورد ارزیابی قرار داد. او همچون گذشته اصلاح بودجه مملکتی و ضرورت انجام اصلاحات اقتصادی - اداری را از مهمترین اولویت‌های مملکت عنوان کرد. از طرف دیگری رسیدگی به حال و روز اسفناک افرادی که در ماجرای فرقه دمکرات آذربایجان تبعید شده بودند و توجه به اوضاع آذربایجان از مهمترین دغدغه‌های تقی‌زاده در این دوره مجلس به‌شمار می‌رود.

در آخرین جلسات مجلس پانزدهم، تقی‌زاده از طرف عباس اسکندری به‌خاطر امضاء قرارداد نفت در زمان رضاشاه به‌شدت مورد انتقاد قرار گرفت و در پاسخ به‌این حملات وی توضیحات مفصلی از چگونگی عقد قرارداد و شرایط حاکم بر آن دوران که بر تحولات بعدی کشور تأثیر مهمی برجای گذاشت، ارائه داد.

مجلس سنا

تقی‌زاده در دوره اول مجلس سنا (بهمن ۱۳۲۸ - آبان ۱۳۳۲) و بخشی از دوره دوم (اردیبهشت ۱۳۳۴ - فروردین ۱۳۳۶) ریاست مجلس را برعهده داشت. عمده مطالب این بخش به‌مناسبت قبول مسئولیت اداره مجلس، به‌مسئله حفظ نظم در طول برگزاری جلسات مجلس و تذکرات آئین‌نامه‌ای، توضیح راجع به نظر نمایندگان و حل اختلافات پیش آمده بین مجلس شورای ملی و مجلس سنا اختصاص دارد. در آن میان پاره‌ای از اظهاراتش در زمان ورود جنازه رضاشاه به ایران، مرگ قوام‌السلطنه، قتل هژیر، ملی شدن صنعت نفت و مسائلی از این دست نیز حائز اهمیت است.

کوشش آغازین در جهت انتخاب، تصویربرداری و ترتیب نطق‌ها و اظهارات تقی‌زاده در مجموعه سه جلدی «تقی‌زاده در مجلس» به‌وسیله آقای رضا آذری شهرضایی صورت گرفت و بعد از انجام برخی از مراحل اولیه تایپ و مطابقت متن، به‌دلیل سفر ایشان به‌خارج از کشور، ادامه کار به‌نگارنده سپرده شد. نمونه‌خوانی‌های بعدی، انتخاب عناوین فرعی مناسب برای هر سخنرانی، مقابله قسمت‌های مبهم با متن اصلی، اعمال علائم سجاوندی لازم و رفع پاره‌ای مشکلات از این دست از مراحل است که

نگارنده به انجام رسانده است. در پایان طبق نظر ناظر مجموعه برای هر یک از مجلدات سه گانه فهرست کلیدواژه‌ای استخراج و تدوین شد تا موضوعات اساسی گفتار شناخته شود.

مصطفی نوری

تهران، ۱۴ مرداد ۱۳۸۹

www.ketab.ir